

розпочинає процес реорганізації інтернатів у будинки відпочинку для інвалідів Вітчизняної війни [24, с.41].

Десятки тисяч фронтовиків-інвалідів потребували забезпечення протезами. Промисловість всього Радянського Союзу виявилася абсолютно неготовою до вирішення цієї проблеми. Ще більш складнішою була проблема забезпечення протезами для розореної війною України. І хоча в кожному обласному центрі влада організувала майстерні по випуску протезів, вони не здатні були справитися із завданнями. Ситуація особливо загострилася в 1945 р. Зокрема, Військова Рада Харківського військового округу інформувала заступника голови РНК УРСР Корнійця і секретаря ЦК КП(б)У Коротченка про нестачу протезів. В евакогоспіталях округу в травні 1945 р. перебувало 6274 поранених із ампутаціями кінцівок (з них: 5355 – з ампутаціями ніг). Військові вказували урядовцям, що виготовлення такими темпами протезів дає змогу забезпечити інвалідів тільки протягом 1,5 – 2 років. Виявилось, що протезні майстерні Дніпропетровська, Ворошиловграда, Запоріжжя і Харкова, які здатні у два рази більше випускати продукції, просто не отримують належної кількості сировини і матеріалів [21, с.3].

Так, за перше півріччя 1945 року протезна промисловість в УРСР спромоглася виконати тільки 21,3% замовлень. До того ж, 20 – 25 % протезів виявилися бракованими [27, с.21]. Про індивідуальну підгонку протезів для кожного інваліда не могло бути й мови. Для цього необхідно було організувати гуртожитки для інвалідів, які прибували до міст за протезами, забезпечити гуртожитки інвентарем, обслуговуючим персоналом і т.п. Протягом повоєнних років такі установи були відкриті в Києві і Харкові, але вони не могли прийняти всіх інвалідів, яким потрібні були протези.

Навіть станом на 1.01.1948 р., згідно з даними облсоцзабезів, інваліди (в тому числі інваліди Вітчизняної війни) потребували 98,5 тис. протезно-ортопедичних виробів. З них: протезів ніг – 27 тис., протезів рук – 4,5 тис., ортопедичного взуття – 57 тисяч пар, в тому числі взуття на протези – 27 тис., апаратів і корсетів – 5 тис. штук [2, с.20].

Для інвалідів Вітчизняної війни, які не могли самостійно пересуватися, з 1944 р. радянська промисловість почала випускати спеціальні коляски. Протягом 1944 – 1949 рр. цей контингент інвалідів в УРСР отримав відповідно: важільних колясок – 4222, мотоколясок – 1004 [15, с.117 – 118]. Однак, ця кількість колясок не могла задовольнити потреби українських інвалідів-фронтовиків.

Таким чином, ЦК КП(б)У та уряд УРСР вживали відповідних заходів з метою поліпшити матеріально-побутові умови життя інвалідів Вітчизняної війни в повоєнний період. Було визначено основні напрями цієї роботи, а також установи відповідальні за її проведення. Однак, важкі умови повоєнного часу в Україні, явна неготовність системи соціального забезпечення в УРСР до різкого зростання кількості інвалідів, бюрократизм і непрофесіоналізм соціальних працівників стали на за-

ваді якісному вирішенню цього важливого завдання держави і суспільства.

1. Акт обстеження Чернігівського облсоцзабеза і міськрайсоцзабезів Чернігівської області, зав. медико-санітарного відділу Укрінстрахкаси Єрофеевим, у присутності зав. облсоцзабеза тов. Чалого. – Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО України), ф.348, оп.3, спр.10, арк.152 – 154. 2. *Ананченко Ф.Г.* О работе органов социального обеспечения Украинской ССР. – К., 1948. 3. Виступ тов. Хрущова М.С. на нараді завідувачів військовими відділами обкомів ЦК КП(б)У про прийом демобілізованих, їх працевлаштування, матеріально-побутовому обслуговуванню сімей фронтовиків та ін. – Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп.23, спр.1773, арк.1–4. 4. *Гаврилов В.М.* Соціальне становище сільсько-господарського населення у 1943 – 1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. 5. Довідка про кількість сімей військовослужбовців і інвалідів Вітчизняної війни, які потребують будівництва будинків і придбання худоби. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.214, арк.1. 6. Довідка про працевлаштування, навчання і матеріально-побутове обслуговування інвалідів Вітчизняної війни. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.12, арк.92 – 95. 7. Донесення "Про результати перевірки Обласних Військових Комісаріатів Львівського Військового Округу по розподілу і використанню американських подарунків. – ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.1838, арк.32–36. 8. Доповідна записка зав. відділом КГВК Гордінської про перевірку за дорученням Наркомату соціального забезпечення будинків інвалідів м. Києва. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.10, арк.170 – 172. 9. Доповідна записка наркома соціального забезпечення В.Муратова секретарю ЦК КП(б)У М.С.Хрущову. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.40, арк.51 – 54. 10. Доповідь на нараді заступників голів обласних комітетів рад депутатів трудящих при РНК УРСР 18.II.1944р "По питанню трудового влаштування, виробничого навчання і матеріально-побутового обслуговування інвалідів Вітчизняної війни. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.12, арк.66 – 69. 11. Заступнику голови РНК УРСР Караваєву від голови президії Укоопромради Філіпова довідка про організацію майстерень по ремонту взуття і одягу для інвалідів Вітчизняної війни. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.12, арк.57. 12. Зведений звіт на 1.01.1946 р. про чисельність і склад пенсіонерів. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.4, арк.1 – 4. 13. Зведений звіт чисельності і складу отримувачів пенсій і допомог на 1 січня 1948 р. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.230, арк.1 – 9. 14. Звітна доповідь Міністра соціального забезпечення УРСР М.Ф.Ананченка на нараді, яка проходила 23 – 25 жовтня 1949 р. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.384, арк.2 – 116. 15. Додатки 22, 23, 24. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.384, арк. 117 – 118. 16. Звіт про роботу відділу соціального забезпечення м.Харкова за період з 1 січня по 1 червня 1944р. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.10, арк.23 – 25. 17. Звіт про роботу органів соціального забезпечення УРСР по обслуговуванню інвалідів Вітчизняної війни. – ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.5181, арк.92 – 137. 18. *Зубкова Е.Ю.* Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945 – 1953. – М., 2000. 19. *Король В.Ю.* Визвольні бої Червоної Армії на території України (1943 – 1944 рр.) // Український історичний журнал. – 2005. – №1. – С.16 – 34. 20. *Лисенко О.Є.* Підсумки Другої світової війни та Україна // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.128 – 138. 21. Лист Військової Ради Харківського військового округу заступникові голови РНК УРСР тов. Корнійцю і секретарю ЦК КП(б)У тов. Коротченку. – ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.1840, арк.3. 22. Наказ Народного комісара соціального забезпечення УРСР №2 від 8.III.1944 р. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.4, арк.7 – 9. 23. Наказ Народного комісара соціального забезпечення УРСР №8 від 17 березня 1945 р. "Про роботу Київського обласного і міського відділів соціального забезпечення по пенсійному забезпеченню, трудовому влаштуванню, навчанню і матеріально-побутовому обслуговуванню інвалідів Вітчизняної війни". – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.26, арк.17 – 20. 24. Наказ №20 по НКЗ УРСР від 26 травня 1945 р. "Про організацію будинків відпочинку для інвалідів Вітчизняної війни". – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.26, арк.41 – 42. 25. Про зловживання в республіканській, Київській міській і районних комісіях сприяння інвалідам Вітчизняної війни офіцерського складу. – ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.4891, арк.54 – 64. 26. Стенограма наради завідувачів обласними відділами соціального забезпечення УРСР від 7 – 8 грудня 1944 р. – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.7, арк.1 – 108. 27. Тези доповіді Народного комісара соціального забезпечення УРСР тов. В.А.Муратова "Успіхи і недоліки в роботі органів соціального забезпечення УРСР". – ЦДАВО України, ф.348, оп.3, спр.31, арк.7 – 28.

Надійшла до редколегії 17.04.09

Г. Казакевич, канд. іст. наук.

"СВОЇ" ВАРВАРИ: КЕЛЬТИ В АРМІЯХ ЕЛЛІНІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ (III–I СТОЛІТЬ ДО Н.Е.)

Стаття присвячена проблемі перебування кельтських найманців в арміях елліністичних держав.

The article is devoted to the problem of the Celtic mercenaries in the armies of the Hellenistic kingdoms.

Військове найманство – одна з невичерпних тем для досліджень у галузі військової та соціальної історії. Упродовж кількох тисячоліть свого існування найманст-

во характеризувалося дивовижною єдністю проявів й не випадково автори сучасних досліджень знаходять можливість порівнювати такі далекі одне від одної істо-

ричні постаті як спартанець Клеарх і француз Боб Денар, відзначаючи подібність їхніх біографій [10, р. 9-19]. В античному світі військові найманці починають активно використовуватися вже з V ст. до н. е., однак справді масовим це явище стає в епоху еллінізму, коли саме контингенти професійних воїнів, які за свою службу отримували фіксовану винагороду, складали основу військових сил середземноморських держав.

Дослідженню військового найманства за античної доби присвячено чимало праць, однак найбільша увага традиційно зосереджувалася на вивченні найманців-греків, які упродовж тривалого часу складали основу армій елліністичного часу [2; 10; 16]. Однак людські ресурси Греції та Македонії не були невичерпними, до того ж доля найманця не вважалася надто привабливою для еллінів [16, р. 234-235]. Саме тому вже з середини IV ст. до н. е. на службу до елліністичних володарів все активніше залучалися варвари, яких нерідко відрізняли вищі бойові якості, а також специфічні способи ведення бойових дій, незвичні для греків і тому ефективні у використанні проти них. Серед варварських збройних формувань елліністичного часу особливо важливу роль відігравали загони кельтів.

У IV – пер. пол. III ст. до н. е. Італією, Балканами та Малою Азією прокотилася хвиля кельтських військових рейдів та міграцій, в ході яких північним варварам вдалося заволодіти плодючими землями долини р. По, Середньому Подунав'ї, захопити Рим, сплюндрувати славетне давньогрецьке святилище у Дельфах тощо. Кельти, галли або галати (усі три назви використовувалися як синоніми) розгромили й частково підкорили войовничі ілліро-фракійські племена на Балканах, неодноразово завдавали поразок македонським та грецьким військам. Усе це сприяло закріпленню за ними репутації грізних та жорстоких воїнів, яка відповідним чином позначалася на зростанні попиту на кельтських найманців. Обсяги цього попиту яскраво ілюструють слова Помпея Трога (епітома Юстіна): "Згодом жоден східний цар не вів жодної війни без галльських найманців, а той, хто втрачав престол, ні в кого не шукав притулку крім галлів. Саме ім'я галлів викликало такий жах і такою великою була слава їхніх військових удач і непереможності, що одним здавалося, що неможливо зберегти свою владу, а іншим, що не можна повернути втрачену могутність, не вдаючись до військової доблесті галлів" (Iustin. XXV. 2. 8). З цим повідомленням перекується свідчення Полієна, згідно якого на Балканах кельти були найдешевшою та найчисленнішою військовою силою, придатною для найму (Polyaen. IV. 6. 17).

Археологічні знахідки засвідчують, що кельтські найманці могли потрапляти на службу до грецьких полісів уже в VI–V ст. до н. е. [4], однак за даними писемних джерел вперше це сталося в середині IV ст. до н. е. У 368 р. до н. е. 2 000 галльських та іспанських найманців у складі військ сіракузького тирана Діонісія Старшого брали участь у бойових діях на боці Спарти проти Фів на Істмійському перешийку в Греції (Xenoph. Hell. 7.1.20, 31). Наступники Діонісія Старшого – Діонісій Молодший та Агафокл – також користувалися військовими послугами кельтів. У 307 р. до н. е. кельтський загін у складі військ Агафокла висадився у Північній Африці під час війни між Сіракузами та Карфагеном. Згодом кельтські найманці потрапляють і на карфагенську службу. Очевидно, вперше вони були використані у 263 р. до н. е. на Сицилії. Відомо також, що вождь кельтів Автарит (Polyb. I. 70-86) у 241 р. до н. е. був одним з керівників повстання найманців проти Карфагена, яке урядовим військам вдалося придушити лише через чотири роки ціною значного напруження зусиль [18, р. 333-334].

У період II пунічної війни велика кількість кельтських найманців увійшла до складу карфагенського експедиційного корпусу, який під командуванням Ганнібала вів бойові дії в Італії.

Широко залучалися кельти до військових кампаній царів Східного Середземномор'я. Так, у 278 р. до н. е. македонський цар Антигон I Гонат завдав кельтам відчутної поразки на півночі Греції, після чого розпочав вербування найманців серед кельтських племен, що осіли у Фракії. У 274 р. до н. е. 4-тисячний загін кельтських найманців бачимо вже на службі єгипетського володаря Птолемея II Філадельфа. Кельти проявили себе не з кращого боку: коли їхній роботодавець опинився у скрутній ситуації, вони повстали. Хоча Птолемеєві довелося придушувати цей заколот, він і надалі залучав кельтських найманців до себе на службу. Кельтські найманці служили наступникам Птолемея II – Птолемею III Евергету (правив у 246–221 рр. до н. е.) та Птолемею IV Філопатору (правив у 221–204 рр. до н. е.). М. Сабо припускає, що єгипетські династи встановили дружні відносини з державою фракійських кельтів у Тилісі й саме звідти отримували значну частину своїх найманих контингентів [18, р. 333]. З огляду на досить потужний земельний домен, яким володіли Птолемеї у Фракії [5, р. 159-161], такий сценарій можна визнати цілком ймовірним.

Майже нічого невідомо про найманство у середовищі самих кельтів, хоча це явище, очевидно, мало місце. Так, Полібій повідомляє, що для битви під Теломоном у 225 р. до н. е. коаліція північноіталійських кельтів найняла гезатів, "списоносців" (Polyb., II. 28-29). Останні, як припускають, були членами своєрідного "чоловічого союзу", що мав надплемінну структуру. Джерела пізнішого часу повідомляють про дружини "солдуріїв" (від *soldurii*, кельт. "відданий"), які служили знатним галльським вождям. Проте їхні відносини з патроном базувалися на взаємній залежності та особистій відданості, а не на підставі визначеної винагороди як це практикувалося у найманих елліністичних арміях.

Попит на кельтську військову силу підвищувався завдяки специфічній тактиці, яку застосовували кельти у битвах з військами, організованими на грецький або македонський кшталт. Греки були навчені вести бойові дії у щільно зімкненому шикуванні фаланги, яка була дуже ефективною поки зберігала єдність. Але якщо цілісність фаланги була порушена, грецькі круглі щити й короткі мечі виявлялися мало придатними для хаотичної бійки віч на віч. Ідеально пристосована для правильного зіткнення тактичних підрозділів, фаланга була майже непридатною для вуличних боїв, грабіжницьких рейдів та неочікуваних блискавичних нападів, а саме з таких епізодів найчастіше складалися бойові дії у війнах елліністичного часу [7, р. 79]. З цієї причини за елліністичної доби різко підвищується роль кінноти, легких піхотинців (*psiloi*), озброєних луками, пращами та дротиками, а також пельтастів та фіреофорів, озброєння яких було пристосоване до дій як у зімкненому, так і у розсипному строю [14, р. 336].

До останнього з перелічених типів піхоти належали й кельтські найманці. З кельтами традиційно пов'язують широке запровадження в античному світі фірея або туреоса – великого щита овальної форми, який захищав більшу частину тіла. Фірей, разом із довгим мечем, пристосованим для нанесення переважно рублячих ударів по голові та шиї, а також майже двометровим списом ударної дії з широким наконечником, складали основу паноплії кельтського воїна, яку в сучасних дослідженнях позначають терміном *Dreierausrüstung* [17, р. 323]. Обладунок знатних воїнів інколи доповнювали бронзові та залізні шоломи й кольчуги.

Особливості обладунку й тактичних прийомів робили кельтів універсальною середньою піхотою, яку на полі бою можна було застосувати як у центрі бойового порядку, так і для підтримки флангів. У зіткненні з щільною масою важкоозброєної піхоти кельти намагалися першим ударом розірвати шикуння супротивника й перетворити правильну баталію на сукупність окремих двобоїв, де вони могли повною мірою використати переваги свого високого зросту та фізичної сили. Під час битви при Каннах, кельти та ібери першими прийняли бій з переважаючими силами римської піхоти у центрі бойового порядку карфагенського війська. Вони затримали атаку римлян, змусили їх скупитися у центрі, а згодом подалися назад, потягнувши за собою римлян, які опинилися у лещатах між свіжими фланговими підрозділами важкоозброєних лівійців (Polyb. III. 112-115). Слід відзначити, що загалом, у II пунічній війні Ганнібал використовував кельтів як "гарматне м'ясо": їх кидали у саме пекло бою й зазвичай кельтські підрозділи несли найважчі втрати (Polyb. III. 74, 79, 85, 117). Це можна пояснити тим, що Ганнібал не надто довіряв кельтам, з якими бився під час свого переходу через Альпи, беріг свої африканські та іспанські частини, які рідко отримували поповнення й намагався вигідно використати здібності кельтів до бою у перших рядах.

Інакше застосування для кельтських найманців знайшов Птоломеї IV у війні з державою Селевкідів. Під час битви при Рафії у 217 р. до н.е., яка мала вирішити долю кампанії, єгипетський монарх розташував своїх фракійців та кельтів під командуванням фракійця Діонісія між кіннотою правого флангу та важкоозброєною фалангою центру. Саме стійкість та скоординовані дії загонів правого флангу забезпечили Птолемеєві перемогу, а кельти й фракійці разом із кіннотою, переслідуючи ворога, завдали війську Селевкідів особливо значних втрат (Polyb. V. 82, 86). Кельтська піхота могла використовуватися й для проведення "спеціальних операцій". Зокрема, у 273 р. до н. е. під час нічного штурму Аргоса військами епірського царя Пірра, значний загін кельтів непомітно проник через відкриту міську браму й зайняв головну площу. Щоправда, затримка підкріплень призвала до провалу операції й коштувала життя самому Піррові (Plut. Pyrr. 32).

Крім піхотних підрозділів, у найманих арміях елліністичного часу використовувалася також кельтська кіннота. Вона традиційно вважалася грізною силою й не випадково саме галльська допоміжна кіннота згодом стала основою римської кавалерії часів Цезаря. На зображеннях зі срібних пластин котла з Гундеструпа, які датуються найімовірніше I ст. до н. е. вершники зображені у шоломах з прикрасами, зі списками й на конях, спорядження яких прикрашене круглими фаларами на сарматський кшталт. Срібні фалари сарматського походження дійсно трапляються у складі скарбів на землях заселених кельтами [3, с. 145-146].

Вершники з гундеструпського котла не мають щитів, хоча на багатьох греко-римських зображеннях кельтська кіннота показана з великими щитами овальної або гексагональної форми [6, fig. 20, 33, 34, 114, 115]. Використання щитів кельтською кавалерією підтверджують дані писемних джерел [14, р. 246], а також археологічні дослідження багатих воїнських поховань, у яких деталі щитів часто знаходять поряд із елементами вершницького та кінського спорядження. В епоху, коли європейські армії не знали стремен, використання щита вершником було можливим завдяки сидлу особливої форми, з чотирма великими виступами, які фіксували тіло воїна на коні. Припускають, що саме кельти вперше запровадили сидло даного типу, яке згодом широко використо-

увалося римською кавалерією [11, р. 140]. Водночас, у бою кельтська кіннота нерідко спішувалася, як от у битві при Каннах, де кельтські та іберійські вершники займали лівий фланг. За словами Полібія, кельти й римляни спішилися й між ними зав'язалися жорстока битва за способом варварів – напружена рукопашна бійка замість почергових наступів та відступів правильно вишикуваних підрозділів (Polyb. III, 115). Нав'язавши свій спосіб бою супротивнику, кельти зрештою примусили римлян тікати.

Кельтська та кельтіберійська кіннота могла користуватися підтримкою піхоти, при чому кожен вершник доставляв на поле бою піхотинця, який спішувався перед зіткненням з ворогом. У разі загибелі вершника, піхотинець займав його місце на коні й продовжував бій [12, р. 93, 107]. Павсаній повідомляє про найменший тактичний підрозділ кельтської кінноти *trimarcasia*, який складався з вершника та двох його кінних зброєносців, що по черзі вступали у бій у разі загибелі або поранення свого патрона (Paus. XIX. 6).

Античні автори повідомляють, що основною причиною, яка спонукала кельтів вербуватися до елліністичних армій було перенаселення, яке змушувало молодих людей шукати кращу долю за межами рідних осель. Завдяки Полібію ми знаємо також, що у найманці вербувалися втікачі, яких на батьківщині могла очікувати помста (Polyb., II. 7). Інформація про те, яким чином здійснювалося вербування найманих контингентів саме серед кельтів відсутня. Однак тогочасна практика військового найму передбачала, що до сусідніх народів або держав відправлялися спеціальні вербувальники (*xenologus*), яких елліністичні правителі наділяли відповідними коштами й повноваженнями. Інша поширена практика полягала у тому, що між державою постачальником найманців військової сили та її замовником укладалася угода згідно якої у випадку війни останній мав отримати контингент вояків, чисельність і розмір винагороди яких були визначені договором [7, р. 83-84]. Невідомо, чи подібні угоди укладалися з політичними об'єднаннями кельтів, хоча це цілком можливо з огляду на існування стійких кельтських протодержавних утворень на Балканах і в Малій Азії.

Дослідники військової справи елліністичної доби виділяють наймані контингенти, які вербувалися для участі у конкретній військовій кампанії, а також найманців, які несли постійну службу у гвардії, гарнізонах або військових поселеннях [7, р. 79]. Залежно від цього суттєво відрізнялися принципи оплати послуг найманців. Під час нетривалих кампаній з кельтами та іншими варварами розпачувалися готівкою, тобто золотими та срібними монетами. Так, Персей Македонський (179-168 рр. до н.е.) для війни з Римом планував найняти 10 тис. кінних та 10 тис. піших бастарнів, при чому вершники повинні були отримати по 10, а піхотинці по 5 золотих статерів. Ще 1000 статерів мав отримати ватажок бастарнів (Liv. XLIV. 26. 1-12). Крім грошей, найманці розраховували також на військову здобич, що спонукало їх до грабунку. Зокрема, Плутарх повідомляє як кельтський найманець епірського царя Пірра розграбували гробниці македонських царів у Егах, що викликало значне незадоволення македонського населення (Plut. Pyrr. 26).

Розрахунки з варварами часто супроводжувалися непорозуміннями, про одне з яких повідомляє Поліен. Македонський цар Антигон Гонат, який мав у своїх військах кельтський контингент під командуванням Кідерія, після успішного завершення бойових дій заплатив по одній золотій македонській монеті кожному воїну, який мав щит. Кельти ж почали вимагати, щоб Антигон заплатив кожному з галатів, як про це йшлося у договорі.

При цьому вони погрожували вбити знатних заручників, яких раніше Антигон надав кельтам у якості гарантій своєчасної оплати їхніх послуг. Оскільки кельтських найманців супроводжували їхні жінки та діти, сума винагороди мала зрости з 30 до 100 талантів золота. Для Антигона ця умова була неприйнятною й він пішов на хитрість. Пообіцявши найманцям задовольнити їхні вимоги, цар запросив найбільш знатних із них прийти за золотом, а коли ті з'явилися – взяв їх у заручники. Закінчилося усе мирно: колишні товариші по зброї обмінялися заручниками й розійшлися (Polyaen. IV. 6. 17).

Невиплата жалування була причиною вже згаданого повстання карфагенських найманців після завершення I пунічної війни (Polyb. I. 66-67). У цьому епізоді також йдеться про сім'ї найманців. Напередодні повстання зволікаючи з виплатою грошей, карфагеняни відправили найманців за межі столиці й примусили взяти із собою їхні сім'ї та майно, аби, як зазначає Полібій, найманці, сумуючи за жінками та дітьми, не поверталися до Карфагену й не робили там збитків.

Суттєво доповнює відомості про умови служби та винагороду найманців елліністичних царів епіграфічний напис, який містить текст договору пергамського царя Евмена I з найманцями, що був укладений після якогось повстання солдатів у 40-х рр. III ст. до н.е. У договорі, зокрема, йдеться, про продаж найманцям зерна й вина за фіксованими цінами, збереження жалування на попередньому рівні. Рік служби найманців встановлювався у 10 місяців, при чому по завершенні встановленого терміну служби найманець мав отримати повну свободу, звільнення від податків і право безмитного вивезення майна. Йшлося також про гарантування майнових прав дітей найманців. Договір містить також текст клятв, які складали цар та найманці. Останні зобов'язувалися, серед іншого, вірно служити Евменові, пильнувати царські кораблі, міста, укріплення та інше майно й повернути їх власникові, не вступати у перемовини з супротивником тощо [7, р. 87].

Грошове утримання найманців упродовж тривалого часу було обтяжливим для скарбниці будь-якої елліністичної держави. Це спонукало правлячу еліту шукати альтернативні способи задоволення вимог найманців. Невеликі держави або окремі поліси могли надавати найманцям права громадянства. Подібна практика була особливо поширеною упродовж III ст. до н.е. Датований 88-87 рр. до н.е. декрет про надання найманцям громадянських прав походить з Фанагорії – грецького поліса на Таманському півострові [1, с. 104-105].

У потужних державах, які володіли значними земельними ресурсами, поширення набула практика згідно якої найманцям надавалася орна земля для поселення й у мирні часи вони ставали клерухами, військовими поселенцями. Найширше надання кельтам статусу клерухів практикувалося в Єгипті, де, як припускає Б. Канліфф, вони отримували землі у родючій Фаюмській оазі [8, р. 180-182]. Вже наприкінці III ст. до н.е. близько чотирьох тисяч кельтів, з тих які взяли участь у битві при Рафії, були клерухами або їхніми нащадками (Polyb. V. 65).

У Єгипті кельти також несли службу в царській гвардії в Олександрії, про що свідчать, зокрема, декілька кремаційних поховань виявлених на елліністичному кладовищі біля міських мурів. Поховання датуються серединою – третьою чвертю III ст. до н.е. і становлять єдиний на сьогоднішній достовірний приклад поховань кельтів-найманців елліністичного часу. Характерно, що усі вони були безінвентарними, супроводжувалися вапняковими надгробками й здійснювалися за македонським звичаєм: урни, якими служили елліністичні кальпі-

ди, вміщувалися в обкладені деревом ніші поховальних ям [13, р. 94-98]. У написах з семи збережених надгробків усі поховані названі галатами (ΓΑΛΑΤΗΣ), проте лише двоє носять впізнавані кельтські імена – [B]jitos та Ketositos. Неясну етимологію має ім'я Айлеарат, син Айдосотія (Ailearatos Aidosotis). Водночас, двоє інших найманців-галатів мали типові грецькі імена – Pyrrhos та Isidoros. Грецьке ім'я мала також єдина похована жінка, дружина одного з найманців галатка Філейста (Phileista). Її чоловіка звали Сісон, син Анаксима (Sisonon Anaximos) з чого випливає, що вже батько даного галата-найманця носив грецьке ім'я. Ще одне ім'я галатського найманця збереглося фрагментарно й не піддається відновленню.

Поховальний обряд, імена найманців та їхніх близьких свідчать, що кельти на службі елліністичних володарів, а також представники інших етнічних контингентів, доволі легко сприймали місцеві звичаї та культуру. С. Натт припускає, що асиміляція найманців зайшла дуже далеко й наводить у якості прикладу війська Птолемеївського Єгипту, де назви "етнічних" гіппархій (галати, фракійці та ін.), начебто, відображали лише військову номенклатуру, а не різницю в озброєнні й тактичних прийомах [14, р. 233]. Водночас, олександрійські надгробки свідчать, що галати-найманці продовжували зберігати притаманне їм озброєння та особливості зовнішнього вигляду. На усіх стелах постають воїни з великими овальними щитами й списами (в одному випадку зображено також шолом). Деякі галати зображені оголеними згідно традиційного військового звичаю кельтів, хоча лише один зображений із довгими вусами – характерною прикметою кельтських воїнів. Дж. Р. Маршал припускає, що Птолемеї намагалися зберегти у своїх кельтів "етнічні" особливості озброєння й тактики, й з цією метою протидіяли їхній асиміляції [13, р. 98]. Загалом, на прикладі елліністичного Єгипту можна побачити процес поступового перетворення кельтських найманців на спадковий військово-службий стан.

Не тільки в Єгипті, але й в інших елліністичних країнах найманці були організовані в окремі підрозділи за етнічною ознакою. Чисельність цих підрозділів могла суттєво коливатися. Судячи з даних Полібія про македонську та єгипетську армії (Polyb., II, 65; V, 65), питома вага кельтів у військах елліністичних володарів зазвичай складала не більше 5-10% від загальної чисельності. Полібій говорить про кельтські загони на карфагенській, македонській та римській службі чисельністю 1–2 тисячі вояків, причому співвідношення піхоти й кінноти у таких загонах могла складати 10:1. Відомі випадки, коли наймані загони кельтів складалися тільки з піхоти (як, наприклад, у згаданій вище битві при Рафії), або були виключно кінними. Зокрема, у 190 р. до н.е. від 4000 до 5500 тис. кельтських вершників складали близько чверті кавалерії Селевкідів у битві при Магнезії. 300 кельтських вершників найняв цар Македонії Філіп для боротьби зі Спартою у 218 р. до н.е. Інший загін кельтської кінноти, чисельністю у 1000 вояків, згадується у 173 р. до н.е. у складі військ пергамського царя Евмена II, союзника римлян по III македонській війні. Раніше на службі цього монарха вже перебував загін кельтів зі 100 вершників та 150 легкоозброєних піхотинців [12, р. 93-94].

Лише в окремих випадках кельти чисельно домінували над найманцями з інших країн. Так, очевидно, було в армії Ганнібала, яка діяла на території Італії неподалік від власне кельтських земель. Опосередковано про чисельність кельтів дозволяють судити дані щодо втрат, які наводить Полібій. Зокрема, під час битви при Каннах з боку карфагенян втрати склали близько

5,7 тис. чол., з яких близько 4 тис. припадало саме на кельтів (Polyb. III. 117). Інколи елліністичні володарі вербували на свою службу цілі кельтські племена, разом з жінками та дітьми. Зокрема, так сталося у 278 р. до н. е., коли на запрошення царя Віфінії Нікомеда близько 20 тис. кельтів переправилися до Малої Азії, однак замість того аби виконувати накази свого роботодавця вони зайнялися грабунком місцевого населення, а згодом, після напруженої війни з елліністичними володарями, оселилися в долині р. Галіс, що дало початок кількасотлітній історії Галатії – еллінізованої країни малоазійських кельтів (Strabo XII. 5. 1; Liv. XXXVIII. 16).

Схожі епізоди траплялися й пізніше. Так, близько 220 р. до н. е. пергамський цар Аттал I найняв у Фракії плем'я айгосагів, яке переправилося до Малої Азії у повному складі й під час походу пересувалося окремо від інших частин царського війська, разом зі своїми жінками та дітьми, які перебували на повозках. Між Атталом та найманцями-кельтами невдовзі встановилася така взаємна недовіра, що цар замислив зненацька вирізати останніх. Цьому завадило затемнення місяця 1 вересня 218 року. Кельти оголосили цю подію поганим знаменням і відмовилися продовжувати похід. Користуючись цим, Аттал відвів своїх найманців до чорноморських проток, обіцяючи надати їм землю для поселення, проте обіцянки своєї не дотримав. Кельти зайнялися грабунком навколишніх грецьких міст. Полібій повідомляє, що з-під стін Трої кельтів вдалося вибити силами 4-тисячного грецького загону, з чого можна зробити висновок про чисельність самого кельтського контингенту, яка навряд чи перевищувала 3-5 тис. воєнів. Згодом, цар сусідньої Віфінії Прусії остаточно розгромив їх, вирізавши усіх чоловіків і більшість жінок та дітей (Polyb., V. 77, 111).

Загалом, відносини між кельтами-найманцями та їхніми роботодавцями важко охарактеризувати як надто довірливі. Як свідчать джерела, кельти могли прямо посеред битви перекинутися на бік ворога, який таємно запропонував їм кращі умови. Так було у 265 р. до н. е., коли під час битви Антигона Гоната з епірським царем Александром галати перекинулися на бік останнього й, таким чином, зумовили поразку правителя Македонії [12, р. 94]. Під час Першої пунічної війни на Сицилії чотири тисячі найманців-галлів, які упродовж кількох місяців не отримували платні, здійснили спробу перейти на бік римлян, але були перебиті завдяки хитрості карфагенського полководця Ганнона (Frontin., III. 16. 3).

Не менш небезпечними були й характерні для армій елліністичного часу повстання найманців, у яких, як вже згадувалося вище, кельти брали активну участь. Військове командування намагалося протидіяти подібним виступам, розосереджуючи найманців, уникаючи їх скупчення у великих містах тощо. Полібій зазначає, що карфагеняни утримували багаточисленне військо, щоб найманцям з різних країн було важко домовитися між собою, але подібна практика створювала труднощі для самих карфагенян, яким було вкрай важко керувати військом за допомогою перекладачів (Polyb. I. 66; пор.: V. 83). Щоправда, нижче Полібій підкреслює, що більша частина карфагенських найманців розуміла фінікійську й саме завдяки володінню цією мовою галат Автарит, один з ватажків повстання 241 р. до н. е., користувався великою повагою серед своїх товаришів по зброї (Polyb. I. 80).

Смакуючи зрадливості варварів, античні письменники рідко згадували протилежну сторону їхніх відносин з елліністичними правителями – відданість. Так, у Єгипті галати згадуються у якості царських тілоохоронців (Polyaen. VIII. 50. 212), а їхній овальний щит відіграв роль своєрідної династичної емблеми Птолемеїв [9, р. 193]. Загін кельтів до останнього залишався з понтіїським царем Мітридатом VI Евпатором, під час його війн з Римом у 89–84, 83–81 та 74–63 рр. до н. е. Наприкінці третьої війни перебування цього загону зафіксоване у Пантикапеї, де у 63 р. до н. е. командир кельтів Бітоїт (Bitoitos) заколов переможеного царя на його ж власне прохання, а після цього заколовся й сам (Appian. Mithr. 111). Цей вчинок характерний для етики варварських дружинників, які мусили ділитися зі своїм вождем перемогу або смерть чи полон. Раніше Мітридат культивував зв'язки із кельтами Подунав'я [15, р. 62], які Appian характеризує як дружні та союзницькі (Appian, Mithr., 109). Очевидно саме звідти понтіїський цар й отримав кельтський найманий контингент.

Мітридатові війни ознаменували крах усієї державно-політичної системи елліністичного світу. Їхнє завершення майже збігається у часі з підкоренням більшої частини кельтських племен Римською державою. У складі її допоміжних частин, а згодом і легіонів кельти також відігравали помітну роль, однак принципи їхньої участі у римській військовій організації були цілком іншими. Останній факт перебування кельтських найманців на службі правителя елліністичної держави засвідчено Йосифом Флавієм, який, описуючи поховання юдейського царя Ірода Великого, згадує загін кельтів поряд із підрозділами германських та фракійських найманців (Jos. Flav. XVII. 5). Так, у 4 р. до н. е. була поставлена крапка у майже півтисячолітній історії кельтів на службі елліністичних держав. За цей час кельти відіграли помітну роль у збройних силах держав Східного Середземномор'я та Причорномор'я, сприяли розвитку військової справи в античному світі загалом і помітно відзначилися у більшості значних військових конфліктів III – I ст. до н. е.

1. Анохин В. История Боспора Киммерийского. К., 1999.
2. Маринович Л. Греческое наемничество IV в. до н. э. и кризис полиса. М., 1975.
3. Шукін М. Б. На рубеже эр: Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н.э. – I в. н.э. в Восточной и Центральной Европе. СПб., 1994.
4. Alvarez J. L. Nuevos broches celticos (peninsulares) en Grecia y la cuestion de los primeros mercenarios en el Mediterraneo (en el siglo VI a.C.) // Arch. esp. de arqueologia. 1984. Vol. 57, № 149-150. P. 3-14.
5. Bagnall R. S. The administration of the Ptolemaic possessions outside Egypt. Leiden, 1976.
6. Bienkowski P. Les Celtes dans les arts mineurs Greco-Romaine. – Cracovie, 1927.
7. Chaniotis A. War in the Hellenistic world. A social and cultural history. Oxford, 2005.
8. Cunliffe B. The Ancient Celts. Harmondsworth, 2000.
9. Eichberg M. Scutum. Die Entwicklung einer italisch-etruskischen Schieldform von den Anfängen bis zur Zeit Caesars. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, 1987.
10. Fields N. The anatomy of the mercenary: from Archilochos to Alexander. Newcastle, 1994.
11. Goldsworthy A. The complete Roman army. London, 2003.
12. Hobby J. R. The use of the horse in warfare and burial ritual in prehistoric Europe: including historical, archaeological and iconographic evidence for Celtic cavalry in Central and Western Europe (c. 700-50 BC). Birmingham, 2001.
13. Marszal J. R. The presentation of the Gauls in the Hellenistic and Roman imperial period. Ann Arbor, 1991.
14. Nutt S. Tactical interaction and integration: a study in warfare in the Hellenistic period from Philip II to the battle of Pydna. Newcastle, 1993.
15. McGing M. C. The foreign policy of Mithridates VI Eupator king of Pontus. Leiden, 1986.
16. Parke H. W. Greek mercenary soldiers. From the earliest times to the battle of Ipsus. Oxford, 1993.
17. Rapin A. L'armement // Les Celtes. / S. Moscati, ed., P., 2001. – P. 321-331.
18. Szabo M. Mercenariat // Les Celtes. / S. Moscati, ed., P., 2001. – P. 333-336.

Надійшла до редколегії 08.04.09